

De ligging van het ridderhof Ten Bogaerde te Dinther

© N.L. van Dinther
2002

1. Inleiding

In het landschap zijn in de loop der tijden een aantal voor de geschiedenis van Dinther belangwekkende gebouwen verdwenen, niet alleen verdwenen, zelfs de ligging is niet altijd bekend gebleven.

Het is Kappelhof geweest die het gewaagd heeft voor de omgeving van 's-Hertogenbosch een beeld te vormen van de mannen aan de grondvesten van de tweede stand. Hij ziet ze als "grotere boeren" die weten te profiteren wanneer in de twaalfde eeuw het gebruik van land intensiever wordt en een basis ontstaat voor markthandel. Al worden ze "nobilis" genoemd, hun personeel statuut heeft maar bijkomende betekenis. Hun families noemen zich, zo stelt Kappelhof zich voor, meestal naar het dorp waar zij hun machtsbasis hebben. Als zodanig vermeldt hij als voorkomende families in het noordoosten van Brabant vanaf het jaar 1000: Van Megen, Van Herpen, Van Cuyk, Van Tilburg, Van Boxel, Van Heeswijk, Van Dinther, Van Heusden, Van Herlaer en Van Vught. De Heren van Rode en Megen hebben zich de titel van graaf aangemeten.

Enkele van deze geslachten zoals de Van Dinthers, van Heeswijks en Van Boxtels, namen als "borderlords" lang een tamelijk onafhankelijke positie in.¹

De Van Dinthers blijken een aantal bezittingen te hebben verworven te Dinther, op een enkele bezitting zal nader worden ingegaan.²

2. Toponymisch onderzoek

In de uitgiftebrief door Jan van Berlaer van 16 september 1378 worden ondermeer genoemd: het goed Ten Reytsel, het goed en huis Ter Borch en het goed Ten Boghaert.³

Op 27 februari 1384 verkoopt Jan van Berlaer een erfcijns van 25 pond op goederen te Dinther en Schijndel aan de Tafel van de Heilige Geest te 's-Hertogenbosch. Deze cijns is mede gevestigd op een hofstad genaamd Ten Reytsel met gebouwen daarop staande.⁴

Van welke ouderdom deze hofstad is blijkt uiteraard uit dit stuk niet, echter het toponiem Ten Reytsel (Retsel) is van hoge ouderdom. De naam laat zich ontleden in twee gedeelten: ten eerste Reyt met als achtervoegsel sel.

Sali- of zele-toponiemen duiden op een ontstaan in de Frankische tijd mogelijk begin 6^e eeuw en mogen dikwijls geïnterpreteerd worden als "vooruitgeschoven veeteeltbedrijven in het bos".⁵

In Reyt of Ret mogen we het woord raet of raad herkennen en sedert de 5^e eeuw aan te tonen in germaanse persoonsnamen zoals in Raëdinus. In Dinther komt deze naam reeds voor in een oorkonde van ca. 1233 die terug gaat tot ruimschoots vóór 1196 en dan vermeld is als "Radenputthe", put van Raëdin. De overlevering van deze toponiem moet van hoge ouderdom zijn en het Reytsel zou dus aangeduid mogen worden als "Raëdinushoeve".⁶

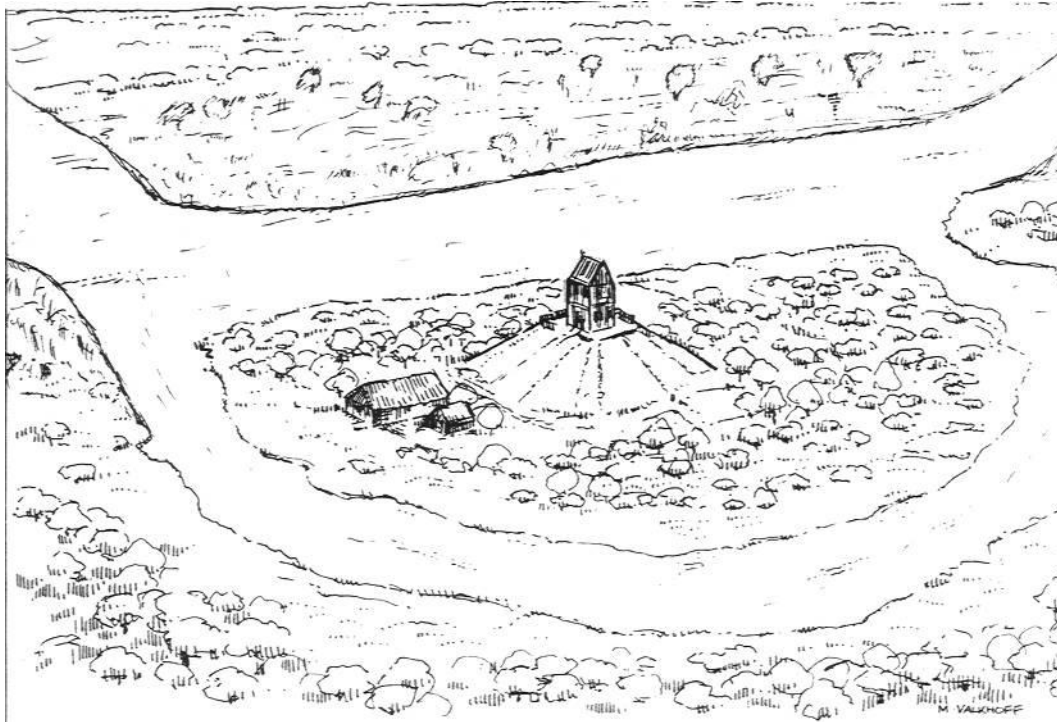
Het is niet moeilijk te veronderstellen dat de oudste vestiging van de voorzaten c.q. rechtsvoorgangers van de Van Dinthers te vinden zou kunnen zijn op de hogere gronden van het Reytsel. In de loop van de volgende eeuwen zal omgezien zijn naar een, bij de mogelijk zoals in de inleiding genoemde inmiddels ontwikkelde status van "grotere boeren", passender locatie.

Deze locatie is dan gevonden in het brede Aa-dal, hoewel beekdalen niet de eerst in aanmerking komende geschikte bewoningsplaatsen waren. Over een vergelijkbare situatie is een publicatie verschenen betreffende het "Oude Huys" te Helmond.⁷

Gesteld wordt dat kastelen een uitzondering vormden voor vestiging in een laaggelegen nat gebied. Om strategische redenen boden dergelijke ontoegankelijke plaatsen in het landschap van nature bescherming tegen eventuele vijandigheden. Maar was, zoals te Dinther, deze plaats dan ook nog een donk gelegen in de rivier de Aa dan werd het zeer aantrekkelijk zich daar te vestigen, een natuurlijke hoogte om op te bouwen en een natuurlijke omgeving van de rivier als grachtenstelsel.

De nieuwe gevonden locatie kennen we tot op de huidige dag als Ter Borch, het Geburght, de Aardenborg een nu verdwenen heuvel of donk in de nabijheid van de Laverdonk.⁸

Het kasteeltype waar we hier mee te maken zullen hebben zal zijn van het type "motte" waarbij in de begintijd volstaan kon worden met een houten toren waarbij op een lager gelegen voorburch de woning en bijgebouwen geconcentreerd waren, het geheel omgeven door een gracht. In de begintijd (11^e - 12^e eeuw) volstond een opbouw in hout. In de tweede helft van de twaalfde eeuw na de herontdekking van de fabricage van baksteen werden de houten bouwsels mogelijk vervangen door stenen bouwsels; de zwaardere fundatie-eisen, om verzakking tegen te gaan, gaven de nodige beperkingen.⁹ (zie afbeelding 1)

Afb.1 Impressie motte-kasteel Ter Borch te Dinther
(tekening M. Valkhoff)

Het huis Ter Borch het oudste en belangrijkste goed te Dinther en dat beschouwd kan worden als het "stamhuis" van de Van Dinthers blijkt in april 1400 niet meer als hoofdverblijfplaats in gebruik te zijn, de zetel is verplaatst naar het goed Ten Bogaerde.¹⁰

De hiervoor behandelde toponiemen het Reytsel en Ter Borch zijn tot op heden nog bekend en terug te vinden, de ligging van het ridderhof Ten Bogaerde, tot nu toe een veel bediscussieerd probleem, zal nu nader belicht worden.

3. Het ridderhof Ten Bogaerde met kapel

Reeds geruime tijd vóór 1400 maken we kennis met Ten Bogaerde, het is in een oorkonde van 21 september 1361 van de officiaal van Luik waarin deze de uitspraak van de rechtsgeleerde Hendrik van Olmen bekrachtigt betreffende de erfelijke rente van zes ponden, welke Lodewijk van Berlaer en zijn vrouw Johanna van Dinther, als een der drie ergenamen van Dirck van Dinther, ridder, op 27 mei 1332 hadden aangewezen voor door deze her-stichtte kapel in het huis Ten Bogaerde gelegen in de parochie van Dinther, (*ō notum facimus universis, quod olim dominus Theodericus de Dynteren, miles, capella quandam sitam in domo dicta ten Bogarde in villa de Dynteren de novo construxissetō*)¹¹ Zowel Ter Borch als Ten Bogaerde worden aangeduid met "domo". Huis/domo had gedurende de Late Middeleeuwen vaak de betekenis van een versterkte woonplaats, dikwijls een kasteel.¹²

Het type huis wellicht gesticht in de late 13^e eeuw is mogelijk wat archeologen aanduiden als een "moated site", en te vergelijken met Ter Weer eens eveneens gelegen te Dinther en in 1982 archeologisch onderzocht.¹³

Ten Bogaerde als opvolger van Ter Borch als zetel van vermoedelijk de hoofdstam van de Van Dinthers, is van grote importantie daar het een Leen-en Laathof bezat, zoals uit diverse stukken blijkt. Het is niet de bedoeling over dit onderwerp hier verder dieper in te gaan.

Reeds meer dan honderd jaar sedert o.m. de publicaties in Taxandria vanaf 1898 zijn er speculaties geweest over de ligging van Ten Bogaerde zonder echter tot een bevredigende oplossing te komen.

Een van de mededelingen over de ligging is vermeld in een vidimus van de oorkonde van 18 december 1459 afgegeven ten behoeve van Willem Graham op 20 februari 1706, er wordt dan gesproken van een ridderhof geheten den hof ten Bogarde bij Meerwijk gelegen in de parochie van Dinther.¹⁴

Waar Meerwijk gezocht moet worden is niet bekend. Een andere aanwijzing wordt gevonden in de inventaris voor schepenen van Dinther opgemaakt op 14 februari 1726 van de huwelijksgemeenschap

die bestaan heeft tussen Willem Lodewijk Graham en zijn echtgenote Sara van Couwenhoven., er wordt van het ridderhof ten Bogaerde gezegd dat het was een adellijke huizing, gelegen achter de adellijke huizing Avestein langs de rivier de Aa.¹⁵ Met deze mededeling kunnen we wat meer, Ten Bogaerde moet gezocht worden achter het kasteel Avestein en is deze aanduiding betrouwbaar?

De aankoop op 5 augustus 1695 door Willem Lodewijk Graham van goederen in Dinther en beschreven in het Bosch Protocol, het rechterlijk archief van 's-Hertogenbosch, geeft een aantal duidelijke aanwijzingen die met verder onderzoek de mogelijk meest waarschijnlijke oplossing aandraagt.¹⁶

Arnouth ten Heerenhaeff en Willem Vos als gemachtigden van jonker Gerard Jan ten Heerenhaeff verkopen aan Willem Lodewijk Graham achtereenvolgens : de Kilsdonkse molen etc.; akkerland te Heeswijk etc.; huis en land te Schijndel etc.; akker en teulland achter de kerk van Dinther ; een stuk teulland in het Kerkveld te Dinther etc.(fol. 276vo-279vo); vervolgens komt het ridderhof Ten Bogaerde aan de orde.

Op fol. 280 . 281vo wordt deze ridderhof nader omschreven als volgt:

De ridderhof ten Bogaerde gelegen in de parochie van Dinther met al zijn appendentiën zoals land en beemden met mannen van lenen, laten en cijnsen, de vrije visserij aldaar en de helft van de hout-schat, het jus patronatus van de Capelle en met de grondheerlijkheid tot de Leen-en Laathof behorende en met alle andere rechten en toebehoren en met al de lasten op dezelve Ridderhof staande en waarvan enige leenroerig zijn aan de hertog van Aerschot

Als eerste wordt dan genoemd : huis met kapel, schuur, schop en de grond waar het op staat alsmede drie hond land van dezelve "huysinghe mitsgaders den burghgraeff ende den wegh ofte steghe van de voors. huysinghe tevens het leenhof vanden bogaert tesamen groot seven loopensaet met opgaande eyckenboomen beplant"o voorts worden enige percelen genoemd zoals:

een stuk akkerland genaamd de Geeracker, groot 29 lopenzaad en twee roeden;

een stuk zaailand genaamd d' Overste liggend in de beempt e.z. de Hoybeempt, groot 24 lopenzaad en 7 roeden;

een beemd op de weide ten dele loskomende aan het voorz. zaailand alsmede aan de Geeracker, groot 38 lopenzaad en 24 roeden en met zware "eyckenboomen" beplant;

een hooibeemd komende aan het voorz. land of weide alsook aan het voorz. zaailand e.e. aan de weide tegen het huis liggende langs de Aa daarbij gemeten de halve Aa, groot 31 lopenzaad en 3 roeden;

een weide bij het huis een zijde langs de Geeracker en naast het "backhuys" en den Acker achter het bakhuis tot op d'erve jonker Heerenhoven a.e. aan de voorz. "Hoybeemt" liggend langs de rivier de Aa geheten de halve Aa, groot 35 lopenzaad en 30 roeden;

een hopveld liggende langs de steeghe ex uno en de andere zijde het Streepke, groot 4 lopenzaad;

het Streep liggende aan het voorgaande, groot 2 lopenzaad en 21 roeden;

een akker teulland bezijden het bakhuis achter "de Allee of burchgraeff" gelegen de ene zijde de voorz. weide de andere zijde het goed van Willem Cremers(?) het ene einde de voorz. Allee of burchgraeff het andere eind zeker clavervelt, groot 5 lopenzaad 18 ½ roeden;

het clavervelt gelegen achter de voorz. akker met het ene eind en het andere eind aan de weide van het Huis Avesteyn de andere zijde aan de drie akkers aan de hoeve toebehorende, groot 2 lopenzaad en 13 roeden;

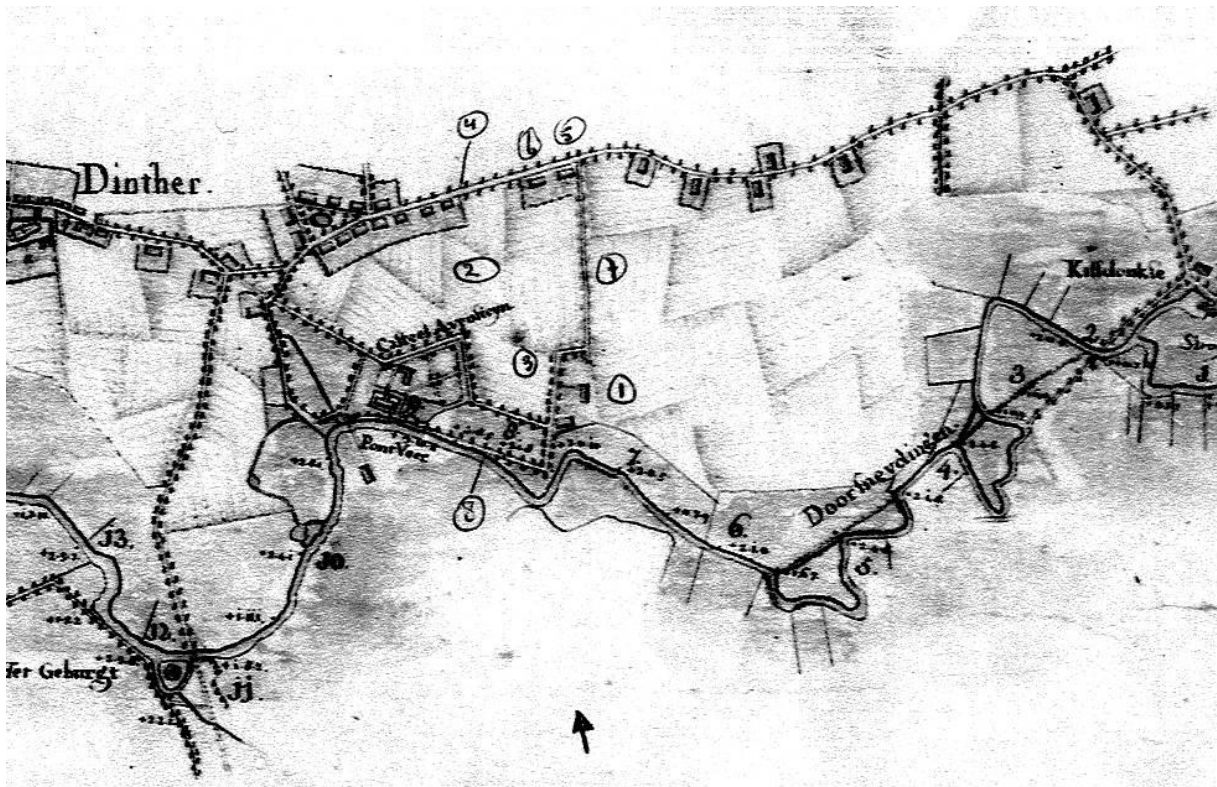
de drie akkers naast elkaar gelegen de ene zijde voorz. clavervelt de andere zijde Elias Jansz. van Laerschot, het ene eind Willem Cremers(?) het andere eind een stuk weiland gelegen achter de erf van Avesteyn en de Crommenacker toebehorende aan het voors. Huis Avesteyn, groot 12 ½ lopenzaad.

(Het totaal van de aankopen bedraagt na berekening ca. 193,9 lopense.)

Idem het Leenboek behorende aan het Ridderhof Ten Bogaerde, idem een grontgewincijnsboek bestaande in vele goederen en texten betaald wordende op het Ridderhof Ten Bogaerde jaarlijks op St. Lambertsdag, idem de halve houtschat over het voorz. dorp van Dinther te samen met de gerechtigheid vanden .

Voorts zal de koper Willem Graham aan de beheerder van de leenkamer, de laatbank en mitsgaders als leenvinder gehouden zijn aan Hendrick Gerrits van Elswijck gedurende zijn leven lang onder de gerechtigheid een salaris daartoe staande te betalen .

Alle genoemde toponiemen duiden op een ligging rondom de Ridderhof Ten Bogaerde en in de nabijheid van het Huis Avesteyn. (zie afbeelding 2)

Afb. 2. Detail kaart figuratief van de rivier de Aa, van 's-Hertogenbosch tot de watermolen van Kilsdonk onder Dinther, door H. Verhees, 1806 (Nationaal Archief 's-Gravenhage, inventaris Hingman nr. 805)

Legenda: 1. Ridderhof Ten Bogaerde; 2. Hulsakker; 3. Allee of Burghgraeff; 4. Commer-of Brouwerstraat; 5. boerderij Spierings 1832; 6. boerderij Sjongers 1832; 7. huidige Boterweg; 8. weide langs de Aa grenzende aan de vijver van Avesteyn.

Vervolgens worden op de fol. 282-285vo de aankoop van de adellijke huysinghe Avesteyn vermeld, waarover in het kader van dit opstel niet nader wordt ingegaan voorzover het met de vaststelling van de ligging van Ten Bogaerde niet van belang lijkt te zijn.

Op folio 282vo wordt melding gemaakt van: een weide gelegen aldaar, tussen de rivier de Aa ex uno en naast een zeker stuk land gelegen aan de hoeve Ten Bogaert ex. alio strekkende van de afgegraven weide toebehorende aan de voorz. hoeve Ten Bogaert tot aan de dijk van de vijver. Dit perceel is duidelijk op de kaart uit 1806 terug te vinden lopend langs de rivier de Aa vanaf de vijver van Avesteyn tot op de Allee waaraan Ten Bogaerde ligt.

Op fol. 286-287vo worden vermeld: een huis met huisje en akkerland te Dinther aan de Boschwegh, hooiland onder Schijndel, nogmaals hooiland onder Schijndel en tenslotte een perceel akkerland te Dinther in het Kerckveld.

De voorgaande verkoop vond plaats aan Willem Graham maar tot slot vond door de gemachtigden een verkoop plaats aan Wijnand Jacobs uit welke vermelding op folio 288 de ligging van Ten Bogaerde nader te bepalen is.

Het betreft een stuk land ten dele teulland en ten dele weiland met elzenhout bepland en genaamd "Het Cruys" gelegen te Dinther, oostwaarts Lambert Hendrix van Uden, westwaarts "doerkens?", noordwaarts Lambert Gerrits van Elswijks erfgenamen en zuidwaarts "den uytwegh vande hoeve ten Bogaert".

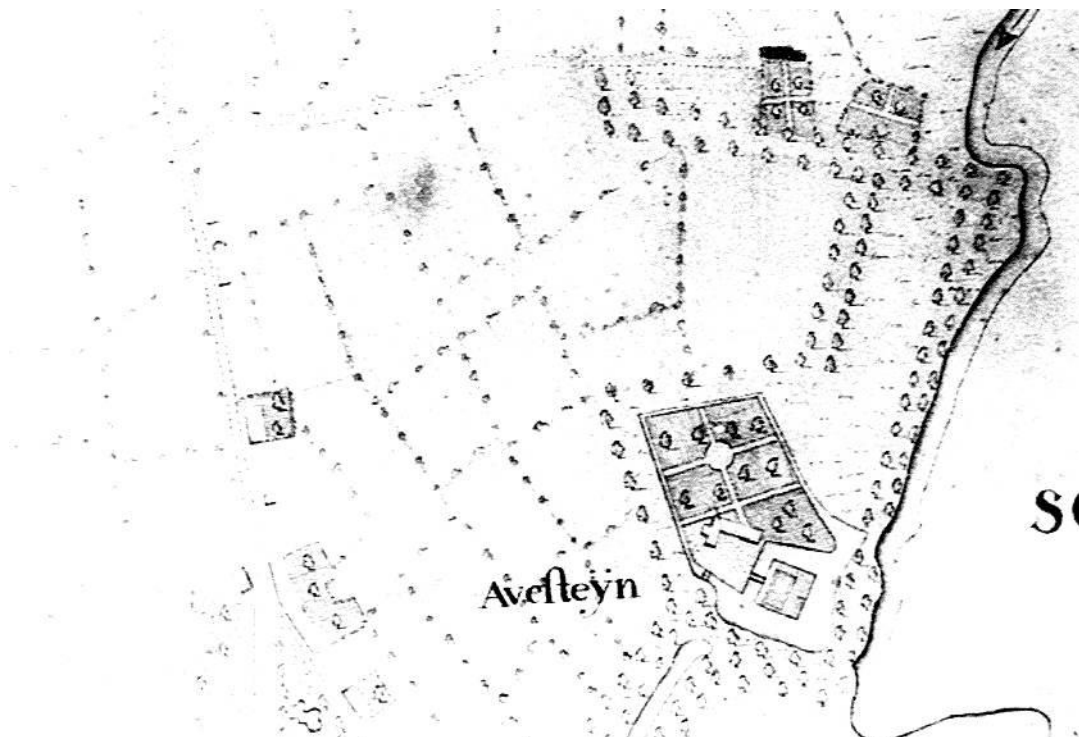
Bij de erfdeling op 14 december 1700 van de nalatenschap van Lambert Gerits van Elswijk is ondermeer sprake van een huis in de Commerstraat (tegenwoordig de Brouwerstraat).¹⁷ Het gebied dat hieraan grenst is de Hulsakker. Lambert van Uden bezat eveneens een huis met hof in de Hulsakker.¹⁸

Het gebied waarin we moeten zoeken ligt dus in of nabij de Hulsakker en het toponiem "Het Cruys" zal daarbij de oplossing kunnen aandragen.

Op 24 januari 1780 koopt Gerrit Sijmensch. Spieringh van de minderjarige kinderen van Peter Rutten Wassenbergh en Ariaantje Gommert van Rooy twee huizen, hoven en landerijen 3 lopense groot in de Commerstraat gelegen, ez. Geert Sjongers, a.z. de steeg van mevr. Van Avesteyn, van de straat tot op het land genaamd "het Kruys", belast met 2 ½ vat rogge aan het Groot Gasthuis, ook het perceel "het Kruys", 5 stukken teelland een groesveldje en bussel, groot 4 lopense in den Hulsakker, e.z. pastoor Suyskens, a.z. de steeg van Avesteyn, e.e. Willem Sleeuwen, a.e. de huizen hierboven genoemd., deze goederen waren aangekomen van Gommert van Rooy en Johanna Segers bij successie.¹⁹ Op 8 juli 1419 vinden we de vestiging van een erfpacht van 2 ½ zester rogge op een stuk land, genaamd "die Regenhofstad" gelegen in de parochie van Dynther, ter plaatse gezegd "inden Hulsakker", tussen de erven van de heer van Helmond en strekkende tot het erf van de kinderen van wijlen Johannes van Dordrecht.²⁰ Deze erfpacht vinden we nog terug in de bovengenoemde overdracht van 1780.

Het door Gerrit Sijmensch. Spieringh gekochte ligt aan de huidige Brouwerstraat hoek Boterweg waar zoals blijkt in 1832 Willem Spierings volgens het kadaster nr. C 850 eigenaar is, de na de 2^e wereldoorlog vernieuwde boerderij ligt er tot op de huidige dag nog, het huis naast het voorgaande is in 1832 eigendom van de de weduwe van Geert Sjongers en bekend onder kadaster nr. C 851, bij het bombardement in september 1944 is deze boerderij afgebrand.²¹

Het bovenstaande geeft voldoende aanwijzingen om met een grote mate van zekerheid de ligging van het Ridderhof Ten Bogaerde aan te wijzen op de kaart van H.Verhees uit 1806, ook de kaart uit 1754 van J. Cam geeft de ligging duidelijk aan. (zie afbeelding 3)

Afb. 3 Detail kaart heerlijkheid Dinther door J Cam, 1754
(RANB, Archief van den Bogaerde van Terbrugge, inv. nr 1427)

Gebruikte afkortingen:

R	Register
RA	Rechterlijk archief
RANB	Rijksarchief Noord-Brabant
SAB	Stadsarchief Den Bosch
SABNO	Streekarchief Brabant Noord-Oost

Noten:

¹ A.C.M. Kappelhof. "Vught in de Middeleeuwen (900-1300). Het raadsel van de twee kerken" in: Vught vanouds (Vught 1996) 16; G. Berkelmans "Vrouwen van Stand" in: Noordbrabants Historisch Jaarboek, 1996 nr. 13, blz. 58; A.J.A. Bijsterveld "Een zorgelijk bezit" in: Noordbrabants Historisch Jaarboek, 1989 nr. 6, blz. 28. Borderlords zijn Heren met bezittingen aan de grenzen van het machtsgebied van grotere Heren.

² Een uitgebreide genealogische studie over Van Dinthers in Brabant is door mij in bewerking.

³ Gemeene gronden in Noord-Brabant in de Middeleeuwen door D.Th. Enklaar, Utrecht 1941, oud-vaderlandsche rechtsbronnen derde reeks no. 9.

⁴ A.C.M. Kappelhof: Het archief van de tafel van de Heilige Geest te 's-Hertogenbosch, regesten van oorkonden deel III, nr. 935.

⁵ A. Verhulst, Landbouw, de overgang van oudheid naar middeleeuwen in: Algemene Geschiedenis der Nederlanden deel 1, 1981, blz.166.

⁶ J van der Schaar, Woordenboek van Voornamen 1981, blz. 300. OBNB I.1 nr. 173 en 85. M. Gysse-ling, toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226) ,1960, deel II blz. 821. N.L. van Dinther, Wat hadden de heren van Heeswijk vóór 1400 met het kasteel te maken?, in: Castellologica I, 1986, blz. 235-244.

⁷ Nico Arts, het "Oude Huys". De archeologie van het eerste kasteel van Helmond, circa 1175-1375 in: De kastelen van Helmond, een machtscentrum aan de rand van de Peel, oktober 2001.

⁸ Zie ook N.L. van Dinther, Kasteelbouwer(s) in Heeswijk, in Castellologica III, 1996, blz. 193-200.

⁹ Bas Aarts, de kastelenbouw in het noordoosten van het hertogdom Brabant en enkele aangrenzende gebieden in: De Kastelen van Helmond etc. blz. 13-14. dezelfde: De vroege burchten. Een historisch-archeologische verkenning in: Texandrië rond het jaar 1000, studiedag Hilvarenbeek 9-9-2000.

¹⁰ SAB RA R 1182 fol. 30.

¹¹ RANB, Archief van het Leen-en Laathof Ten Bogaert inv. nr. 5; G.C.A. Juten, Jan van Berlaer, heer van Helmond 1361-1425 in: Taxandria 1933 blz. 306-308.

¹² Zie noot 7, blz. 25.

¹³ H.L. Janssen, Heeswijk-Dinther, een "moated site" in: Archeologische Kroniek van Noord-Brabant 1981-1982, Waalre 1986 ,Stichting Brabants Heem, blz. 59-73. Ter Weer werd bewoond door een zijtak van de Van Dinthers, die de toenaam "Spierinck" gebruikte bij vermoedelijk de oudste zoon. Zie ook noot 2.

¹⁴ SAB, RA R 1692 fol. 242vo-244vo.

¹⁵ SABNO, RA Dinther inv. nr. 75 fol. 156, zie ook Jan van der Leest : Grepen uit de geschiedenis van Dinther, 1139-1989, Dinther 1989.

¹⁶ SAB, RA R 1684 fol. 276-288.

¹⁷ SABNO, RA Dinther inv. nr. 47 fol. 44. Gebruik is gemaakt van de aantekeningen uit het rechterlijk archief van Dinther gemaakt door Jan van der Leest.

¹⁸ Idem fol. 31vo dd. 17 juni 1700.

¹⁹ Idem inv. nr. 58 fol. 110vo.

²⁰ H.J.M. van Rooy, Het Oud-archief van het Groot-Ziekengasthuis te 's-Hertogenbosch deel II , regest nr. 495.

²¹ De Wojstap (Waaistap) 1980 nr. 2, vervolg verklaring kad. kaartje anno 1832: 2 door H.C. v.d Heijden.